

На початку війни, 11 серпня 1914 р., за підтримки російських урядових кіл у Києві був заснований «Карпаторусский освободительный комитет», головою якого обрали літературознавця Ю.Яворського. Комітет мав завдання: «1. Освідомлювати російську суспільність і визволяючу російську армію про історичні переживання і теперішнє політичне становище “російського Прикарпаття”. 2. Опікуватися воєнними втікачами і полоненими “російськими” галичанами»¹. Для здійснення цих планів головну роль мав відігравати періодичний орган – «Прикарпатская Русь». Того ж дня комітет видав великим накладом відозву «Многостраждальный Русский Народ Галицкой Руси» для поширення серед цивільного населення і військових. Відозва закликала галичан вітати російську армію, а українських вояків австро-угорської армії переходити на сторону російського війська² (після зайняття Львова комітет передав свої повноваження «Русскому народному совету» на чолі з В.Дудикевичем). За допомогою комітету при військово-цензурному відділенні штабу головнокомандувача армій Південно-Західного фронту була підготовлена брошура «Современная Галичина», в якій подавалися відомості про етнографічне і культурне становище краю, про політичні партії та їхніх лідерів, їх ставлення до Росії. Український рух подавався як інтрига інтелігенції, яка не відігравала особливої політичної ролі. Зазначалося, що до селян, якщо не виступатимуть проти нової влади, потрібно ставитися прихильно. Стосовно інтелігенції слід зайняти очікувальну позицію залежно від її поведінки та усвідомлення реального становища³.

15 серпня комітет за підписом Київського генерал-губернатора Ф.Трепова вислав вірнопіддану телеграму Миколі II, в якій бажав перемоги російській армії та просив його «наймилостивіше прийняти Карпатську Русь, яка натерпілася у багатовіковій лютій чужоплемінній неволі, у рідне лоно Великой Русской Семьи, щоб завершити святу історичну місію собиранія Земли Русской». У відповідь Микола II подякував членам комітету за висловлені ними почуття і поділив їхню надію побачити «зарубежных русских братьев, свободно слившихся с Великой Русью»⁴.

Згодом відлуння тих заходів відбився у маніфесті головнокомандувача російської армії великого князя Миколи Миколаєви-

ча до галицьких москвофілів від 18 серпня 1914 р., який проголосив «велику історичну справу – справу зібрання воєдино руської землі». Його зміст, навіть цілі фрази вказували на відповідне авторство. Зазначимо, що комітет, крім згаданих заходів, робив спроби, але безуспішно, організувати дружину добровольців з галичан.

Брошура «Современная Галичина», по суті, розкривала все москвофільство, називаючи всіх членів москвофільських організацій, на підтримку яких могли розраховувати росіяни. На основі цієї брошури австро-угорська контррозвідка виготовила окрему мапу Галичини і Буковини, на якій зазначила всі місцевості, де жили москвофільські діячі та їхні прізвища, а також подала назви передвоєнних москвофільських часописів Галичини і Буковини⁵. Це дало підставу австрійським властям провести низку арештів українців різних політичних напрямів⁶.

Цивільна та військова влада здійснювала превентивні арешти політично неблагонадійних. Уже 20 серпня у Львові було заарештовано 1200 осіб. 4 вересня 1914 р. до Талергофа привезли 1600 мешканців Львова і 700 осіб зі станіславської тюрми⁷.

Буковинців, заарештованих австрійськими властями, заковували у кайдани і відправляли до Станіслава, а звідти – до Австрії. На Буковині репресії велися під керівництвом коменданта жандармерії генерала Е.Фішера, якого українці після війни вимагали притягнути до суворої відповідальності за злочини, заподіяні проти населення⁸. Загалом з краю було вивезено до австрійських концтаборів понад 30 тис. осіб усіх національностей, а кількість розстріляних і повішених українців за відсутності необхідних матеріалів не зафіксована⁹. Тільки в Талергофі більшість інтернованих становили українці – близько семи тисяч зі Східної Галичини і понад тисячу осіб з інших країв¹⁰.

Захопивши у вересні 1914 р. Галичину й у жовтні – Буковину, російська влада взялася за організацію управління цим простором. Було розроблено «Тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни», яке затвердив Верховний головнокомандувач Микола Миколаєвич. Згідно з «Положенням», ліквідовувалися органи австрійської влади і формувалися владні структури російської адміністрації: воєнний генерал-губернатор, губернатори, градоначальники і начальники повітів. Головним їхнім завданням було задоволення потреб армії. Безпосередніми обов'язками російської адміністрації вважалися: організація місцевого управління, повідомлення населенню про вимоги війська, вчасне збирання податків, забезпечення порядку на місцях.

Чинovníки окупаційної адміністрації зобов'язані були контролювати й охороняти казначейства, банки, архіви, склади, казенне майно. Вони встановлювали розміри реквізицій і контрибуцій з населення для потреб армії. Визначалися повноваження воєнного генерал-губернатора і управлінь як вищого наглядового органу, губернаторів та їхніх канцелярій, а також начальників повітів. У документі подавався приблизний тимчасовий штат губернських і повітових управлінь із річними посадовими окладами чиновників¹¹.

Згідно з наказом Верховного головнокомандувача від 11 вересня, в Галичині було утворено тимчасове воєнне генерал-губернаторство, яке охоплювало весь театр воєнних дій в Австро-Угорщині. Генерал-губернаторство поділялося на губернії на чолі з губернаторами з відповідним штатом чиновників, які здійснювали функції

контролю за діяльністю повітової адміністрації. Не виключалася можливість збереження громадських і адміністративних установ за умови їхнього підпорядкування російським властям. Губернії, розташовані на окупованих територіях Галичини і Буковини, поділялися на повіти, межі яких збігалися з колишнім австрійським адміністративним поділом.

У перші дні окупації адміністрація знаходилася в руках воєнних властей. Після зайняття Львова, 3 вересня 1914 р., вони призначали градоначальником колишнього волинського віце-губернатора, 32-річного полковника С.Шереметьєва. Той під час короткого правління видав наказ вивісити на ратуші Львова замість австрійського російський прапор, замінив середньоевропейський час на петроградський, встановив комендантську годину, посилив режим прописки в готелях, запровадив у обіг російські рублі (за сприятливим для них курсом: 1 крона – 30 копійок).

Шереметьєв не виділяв поляків, але й не застосовував якихось різких обмежень чи репресій щодо них. За його згодою у Львові було відкрито польські школи. Українцям, особливо інтелігенції, влада дала зрозуміти, що вони можуть розраховувати на її толерантність. Це означало, що для російського уряду українці в принципі не існували. Це підтвердив Шереметьєв своїм візитом до архієпископів: римо-католицького Більчевського і вірменського Теодоровича. При цьому він проігнорував митрополита А.Шептицького – представника українців¹². Щоправда, він прийняв представників українських економічних і культурних товариств – В.Шухевича, о. Й. Боцяна, В.Охримовича, С.Федака, Ю.Січинського, які просили дозволити товариствам продовжувати винятково економічну та культурну діяльність, а також видавати свої «обіжники, розпорядження в мові для того населення [українців] зрозумілій». Шереметьєв заявив, що справа товариств тепер не на часі, а щодо мови, то він знає тільки «один русский язык», і звелів їм «радоваться, что воссоединятся с великой Россией»¹³. Поводився він з українською депутацією зухвало і грубо¹⁴.

Проти євреїв Шереметьєв не чинив репресій, але за умови, що вони поводитимуться «відповідно». На зустрічі з єврейськими представниками – Ф.Шляйхером, Я.Діаманом, Г.Рабнером, рабином Л.Брауде і професором Б.Гауснером – він заявив, що не робитиме різниці між євреями і християнами, зберігатиме повну справедливість і цінитиме право мешканців. Проте від них вимагав: 1) не переховувати вояків-євреїв, а видавати владі кожного втікача; 2) не допускати пошкодження телефонного обладнання на своїх ділянках; 3) не збиратися на вулицях і не вступати в розмови з солдатами; 4) не поширювати слухів і фальшивих відомостей. За невиконання цих вимог пригрозив покараннями згідно з законами воєнного часу. Ці вимоги рабини оголосили в синагогах¹⁵.

У перший день вступу російських військ у Чернівці, 2 вересня, полковник Арютінов від імені російських офіцерів заявив членам магістрату і численній публіці, що зібралася перед ратушею: «Іменем царя оголошую, що місто Чернівці з Божою поміччю приєднується до Російської імперії»¹⁶.

18 вересня до Львова прибув воєнний генерал-губернатор граф Г.Бобринський. Він мав помічника (генерал-майор Половцев), канцелярію штабу (начальник – генерал-майор К.Новогребельський). Від російських міністерств були представники: для шкільництва – член Державної Думи Д.Чихачов; торгівлі – колишній службовець міністер-

ства торгівлі у Відні А.Остроградський; судівництва – прокурор Варшавської палати О.Гессе. В генерал-губернаторстві працював значний штат офіцерів і чиновників з особливих доручень, серед яких були москвофіли М.Глушкович і С.Лубенський. «Перед нашою адміністрацією в Галичині, – писав у доповідній записці віце-директор канцелярії при ставці Базілі великому князеві Миколі Миколайовичу, – поставлені надзвичайно високі та важкі завдання. Становище, в якому доведеться працювати, вкрай складне. Австрійська адміністрація, хоч би якою упередженою і несправедливою вона була, являє собою дуже вдосконалену машину. Російська влада, яка постає на її місці, не повинна їй поступатися якісно. Виходячи з цих причин, здалося б, необхідно управління цим краєм, який покликаний стати корінною частиною Росії, піднести на відповідну висоту, і зробити це потрібно від початку»¹⁷.

Генерал-губернаторство в адміністративному порядку спочатку ділилося на 4 губернії: Львівську, Галицьку, Перемиську і Чернівецьку; згодом замість Галицької було утворено Тернопільську.

Львів дістав нового градоначальника вже 18 вересня. Замість Шереметьєва спочатку було призначено генерал-майора Ейхе, а від середини жовтня його заступив полковник О.Скалон, що перед тим був поліцмейстером у Мінську¹⁸. В містах і містечках далі урядували громадські ради з бургомістрами або війтами, але їхній персональний склад неодноразово змінювався. Селами керували війти. Початкову організацію адміністрації на провінції проводили чиновники київської поліції, які наприкінці жовтня виконали свою місію та повернулися на власну службу¹⁹.

До складу Львівської губернії (губернатор М.Мельников, дійсний статський радник, колишній волинський губернатор) входило 15 повітів: Львівський, Бродівський, Бібрський, Городоцький, Долинський, Дрогобицький, Жидачівський, Жовківський, Золочівський, Камінко-Струмилівський, Перемишлянський, Рогатинський, Рава-Руський, Стрийський, Сокальський. Тернопільська губернія (губернатор – статський радник І.Чарторийський) складалася з 16 повітів: Тернопільський, Бережанський, Борщівський, Богородчанський, Бучацький, Гусятинський, Заліщицький, Зборівський, Калуський, Підгаєцький, Скалатський, Станіславівський, Теребовлянський, Товмацький, Турківський, Чортківський²⁰. На Буковині було утворено Чернівецьку губернію. Зайняті райони губернії ділилися на повіти: Чернівецький, Вашковецький, Вижицький, Заставківський, Кіцманський, Коломийський, Косівський, Радівецький, Печеніжинський, Старожинецький, Снятинський.

Із здобуттям Перемишля і прилеглих до нього територій була утворена Черемиська губернія, а Перемишль став її центром. Зі створенням Черемиської губернії російські власті розглядали встановлення повного контролю над Східною Галичиною як доконаний факт. Деякий час її управління перебувало у Ярославі. Це засвідчила телеграма чернівецького губернатора графа С.Євреїнова, тимчасово призначеного виконувати обов'язки черемиського губернатора, від 3 квітня 1915 р. до Г.Бобринського. Він повідомляв, що прибув до Ярослава і приступив до управління губернією²¹.

За задумом російських властей, Черемиська губернія мала «охоплювати найбільш західний рубіж русского племені, включаючи й так звану Лемківщину». В Західній Галичині планувалось утворити дві польські губернії – Тарнівську і Краківську. Згодом їх передбачалося приєднати до Царства Польського.

До складу Перемиської губернії входило 14 повітів, з них 8 суто українських (Перемиський, Добромільський, Мостиський – центр м. Судова Вишня, Самбірський, Старосамбірський, Чесанівський – центр м. Любачів, Яворівський, Ярославський) і 6 повітів Західної Галичини (Кольбушівський, Ланцутський, Нісківський, Переворський, Ряшівський, Тарнобжеський)²². Останнє йшло врозріз зі сподіваннями польських русофільських кіл, й без того не зовсім задоволених польською політикою російських властей у Галичині. За даними російської жандармерії в Галичині, прагнення польських діячів бути корисними для Росії «навіть чи треба враховувати як дійсне спрямування» польської громади, оскільки факти «вказують на легку зміну почуттів» поляків. Це підтвердилося під час відступу російських військ з Галичини у 1915 р.²³

Були організовані управи, головами яких зазвичай призначалися москвофіли, у таких містах: Броди – Н.Кушпета, Золочів – М.Лонжинський, Зборів – В.Янушкевич, Жовква – С.Козицький, Перемишляни – І.Трофим'як, Кам'янка Струмилова – Н.Залуга, Сокаль – Я.Ярмулович, Самбір – градоначальник Фатіанов, Белз – Н.Старко, Станіславів – поліцеймейстер Л.Левкович, Перемишль – М.Глушкевич²⁴.

На чолі повітів було поставлено повітових начальників та їхніх заступників із числа російської знаті, на чолі міст – градоначальників, сільських громад – війтів (старост). У Чернівецькій губернії в 1914–1915 рр. повітовими начальниками служили офіцери царської армії, вихідці з князівських родів К.Лобанов-Ростовський, В.Трубецькой, з графських родин – Л.Бобринський, В.Барановський, з інших знатних вельмож – В.Гмелін, А.Зорін, Д.Шеболдаєв, В.Глебов та ін. Створювався штат урядників і стражників. На загальну російську адміністрацію формувалася за рахунок військових, поліцейських і жандармських офіцерів, різного рангу чиновників, головню з Бессарабської губернії та з місцевих москвофілів. Зокрема, в канцелярії Чернівецького губернатора серед 10 чиновників були й відомі на Буковині лідери москвофілів брати Геровські: Олексій – службовець з особливих доручень, Георгій – перекладач²⁵. На середину листопада 1916 р. у повітах Чернівецької губернії вже діяло 59 урядників і 362 чини кінно-поліцейської сторожі, у Чернівцях – 174 городових, загалом з губернською адміністрацією – понад 600 осіб²⁶.

У Перемиській губернії начальниками повітів також було призначено російських дворян і чиновників. Наприклад, начальником Ярославського повіту став статський радник, колишній предводитель дворянства С.Коморний, Яворівського – князь Урусов, Старосамбірського – князь К.Гагарін, Ряшівського – барон Ю.Мейєндорф, Перемиського – полковник М.Кириков²⁷.

У Львові з жовтня 1914 р. відкрилося тимчасове жандармське управління при генерал-губернаторстві. Його діяльність визначав «Приказ о ведомственной компетенции». У цьому документі підкреслювалося, що в обов'язки російських жандармів, покликаних на службу до Галичини і Буковини, входить «вивчення впливу війни на підвладну тепер нашому імператорові територію, визначення міри руйнувань від бойових дій, повідомлення урядові про наявність місць, які вціліли від знищення». Крім того, вони повинні були розібратись у різних видах занять місцевого населення та скласти загальну картину щодо економічного потенціалу регіонів. Одним із найголовніших завдань був контроль за ставлення місцевого населення до Росії, особи царя нової влади, до самого факту «входження галицьких земель до складу держави ди-

настії Романових». Особливо наголошувалося на виявленні «вогнищ ворожого опору, які залишилися ще з минулих літ»²⁸. Тобто особливий інтерес у російських жандармів викликала діяльність українських політичних партій і організацій.

Надзвичайно важлива ділянка у роботі тимчасового жандармського управління стосувалася агентури, методів фіксації одержаних оперативним шляхом свідчень, способів їхнього подальшого опрацювання. Наприклад, щодо агентури рекомендувалося, крім загальних списків, заводити особові справи на всіх без винятку позаштатних працівників із зазначенням походження, адреси, віку, статі, оперативного прізвища (клички) кожного з них.

Щодо методів фіксації та способів їхнього опрацювання, то на кожний окремий випадок мала бути заведена окрема папка, до якої вносилися всі, навіть найдрібніші, відомості. Отже, як зазначалось у службових листах, у «такій країні, як Галичина, все повинно привертати увагу, нічим не можна тепер не зацікавитися»²⁹.

Першим заступником галицького намісника Бобринського у справі політичного розшуку став полковник Мезенцев. 5 листопада 1914 р. у Львові утворено жандармське управління (штат 115 осіб) з безпосереднім підпорядкуванням вищій інстанції на чолі з Мезенцевим³⁰. У Тернополі «головним нишпоркою» в антиросійських справах був підполковник Орлов, в Ярославі – ротмістр Лазаревський, а в Станіславові аналогічні функції виконував підполковник Балабанов.

У грудні 1914 р. Д. Чихачов у доповідній записці воєнному генерал-губернаторові писав, що під час формування поліцейських органів слід урахувувати, що цей край «мав чудово організовану поліцію – австрійську. Надто небажано, щоби російські поліцейські порядки виявилися гіршими від австрійських». Російська адміністрація, особливо поліція, повинні, з одного боку, «ліквідувати в корені будь-які рухи, ворожі російській державності, а з другого – енергійно захищати права власності і тим здобувати симпатії та вдячність консервативних кіл суспільства». Поліцейські штати пропонувалося набрати в Російській імперії. Лише на нижчі посади були можливі призначення з числа місцевих жителів³¹.

У Львові для забезпечення громадського порядку спочатку було створено так звану міську громадянську сторожу, а згодом ще й міську поліцію. Поволі ці правоохоронні органи втратили свої функції, і в лютому 1915 р. їх було замінено російською поліцією. У зв'язку з новим адміністративним поділом міста на 10 окремих дільниць міністерство внутрішніх справ Росії відрядило до Львова 12 приставів, 15 помічників приставів, 88 наглядців і 588 городових³².

Незважаючи на вказівку згори про необхідність суворого відбору російських чиновників, які скеровувалися до Галичини і Буковини, запрошені особи з числа поліцейських чинів ані за освітою, ані за загальним розвитком не підходили для того, щоб стати провідниками російської державності. Надзвичайно низьким був освітній рівень місцевої адміністрації: жодного з вищою освітою, з середньою – 6 осіб, решта – з початковою³³. Зазначимо, що серед австрійської місцевої адміністрації переважали особи з вищою освітою. В 1914 р. на посади начальників повітів потрапляли особи, які зовсім не були знайомі з Галичиною і Буковиною.

Дії особового складу російської адміністрації у Галичині та Буковині викликали невдоволення місцевого населення. З Росії скеровувалися «покидьки поліції»,

для котрих тут відкривалася можливість скорішого службового росту. За висловом Д.Дорошенка, вони були урядовцями «найгіршого сорту», хабарниками, злодюгами, п'яницями³⁴.

Отже, кадрова проблема в Східній Галичині та Буковині виявилася надзвичайно складною для російських властей. Однак активна заміна місцевої адміністрації на окупованих територіях проводилася практично на всіх рівнях. Виняток становили судові установи.

Організація цивільного управління окупованих земель передбачала, крім створення тут російської виконавчої влади, формування судових установ. Судову реформу в Галичині й на Буковині пропонувалося провести шляхом поширення на них судових статутів імператора Олександра II та інституту мирових судів, а також російського кримінального законодавства. Проте цивільне законодавство тимчасово залишалося австрійським, продовжували діяти австрійські суди.

Вищий крайовий суд для всієї Галичини і Буковини знаходився до окупації у Львові. Він був другою інстанцією для крайових судів (їх було створено 9 на території Галичини) і третьою та останньою – для повітових, але лише з цивільних справ. Найвищою судовою інстанцією в Австро-Угорщині були Верховний і Касаційний трибунали у Відні³⁵. Зі вступом російського війська більшість колишніх австрійських судових службовців залишилися на місці. У вересні 1914 р. делегація президії Львівської судової палати була прийнята Г.Бобринським, який запропонував чиновникам продовжувати свою працю і пообіцяв вирішити питання про їхню платню. Генерал-губернатор, виходячи з неможливості якнайскорішого введення в дію російської судової системи, вважав за потрібне зберегти тимчасово австрійське законодавство, чиновників судового відомства і виплачувати їм зарплату за рахунок російської казни. Стабілізація воєнної обстановки і курс на якнайскоріше включення Галичини до складу імперії звернули увагу Ставки, МЗС і міністерства юстиції на сам факт функціонування на «русской» території австрійських чиновників³⁶.

Міністр закордонних справ С.Сазонов у листі до міністра юстиції І.Щегловітова від 25 жовтня 1914 р. зазначав: оскільки Галичина – це споконвічна руська земля, її населення повинне мати разом із російським устроєм і «справедливий російський суд». За перебудову австрійських судів виступав і начальник штабу Верховного головнокомандувача Н.Янушкевич, який наголосив на перевазі серед суддів осіб, вороже налаштованих до Росії, зокрема, євреїв, німців і мадярів, веденні судочинства польською, німецькою мовами і на «местных наречиях», а також на великих затратах для утримання австрійських судових чиновників. Доповідну записку Н.Янушкевича було передано міністрові юстиції І.Щегловітову, який висловився за необхідність стриматися від реформування австрійського суду до остаточного приєднання Східної Галичини і Буковини. Проте він погодився на відрядження до Галичини російського представника прокурорського нагляду³⁷.

Для обговорення питання про перебудову судів у Галичині в грудні 1914 р. відбулися міжвідомчі наради під керівництвом заступника міністра юстиції І.Золотарьова. Оскільки існували суттєві відмінності між російським і австрійським кримінальним і цивільним кодексами, вони, як зазначалося, створювали ненормальне становище в

Галичині. Група чиновників судового відомства виїхала до Львова для ознайомлення з ситуацією на місцях³⁸.

Однак австрійська судова система й надалі зберігалася в краї. Згідно з постановою російського уряду від 24 лютого 1915 р., яка була обов'язковою для місцевих судових установ окупованих частин Галичини і Буковини, нагляд за роботою судової системи в краю покладався на окремо визначену посадову особу. Визнавалася правомочність австрійського законодавства і принципів судочинства, однак зазначалося, що рішення повинні виноситися не від імені австрійської влади, а «іменем закону». Вищий касаційний суд у Відні й австрійське міністерство юстиції виключалися з числа інстанцій, компетенція яких поширювалася на судові установи Галичини. У судових процесах мала використовуватися російська мова і «місцеві її піднаріччя», зокрема гуцульський і лемківський діалекти. Вони вважалися менш ворожими російській державності, бо не були пов'язані з «мазепинством». До числа «піднаріч» негласно зараховувалася й українська мова, оскільки одним розчерком пера заборонити її було неможливо³⁹. Г.Бобринський зазначав, що він як військовий генерал-губернатор Галичини насамперед прагнув зберегти спокій і мир у краю. «Керуючись такими міркуваннями, – підкреслював він, – я поставив собі завдання зберегти в краю ті австрійські установи, які могли продовжувати свою діяльність без шкоди для наших інтересів»⁴⁰.

Реально в 1914–1915 рр. на території Галичини з австрійських судів діяли суди всіх рівнів тільки у Львові та Тернопільській губернії. На місцях функції дізнання проводили адміністрації, а вироки виносив судовий відділ штабу генерал-губернаторства і військовий суд XII армійського корпусу. У січні 1915 р. було утворено військово-окружний суд, який розглядав справи злочинів, скоєних у місцевостях, де не діяли австрійські суди, а також усі без винятку справи потерпілих російських підданих або підданих союзників, а також злочини проти Російської держави.

Основні політичні напрями діяльності російської адміністрації в Галичині окреслив генерал-губернатор Г.Бобринський у промовах до різних делегацій і в деяких урядових комунікатах. Так, 19 вересня 1914 р. до генерал-губернатора звернулося 19 представників московфільських «культурних інституцій» на чолі з В.Дудикевичем, який виголосив вірнопідданську промову. Відповідно Г.Бобринський вимагав від московфілів систематичних дій і державницького розуміння справ, зазначивши, що «велика справа повинна провадитися не тільки з любов'ю та енергією, але поступово, з терпінням, розумом і державним змістом». Проте він ухилився від відповіді щодо застосування сили й уникнув церковно-релігійних питань. Г.Бобринський наголошував: «...не робити ніяких переломів, зовсім відкинути природне почуття помсти і головне – не допускати навіть думки про релігійну розправу»⁴¹.

Закриті з початком війни розпорядженням генерал-губернатора московфільські товариства відновили свою діяльність. Товариство імені М.Качковського, крім Львова, знову відкрило свої читальні в багатьох містах і селах. З'явилися: товариство жінок «Жизнь», політична «Русская Рада», інститут «Народный Дім», «Ставропігійський Інститут»⁴².

Важливим органом московфільства був «Главный краевой благотворительный комитет» у Львові, який очолював В.Бобринський. У провінції під головуванням начальників повітів засновано повітові комітети. Комітет став важливим джерелом для

фінансової допомоги москвофілам. Діяли в Галичині й різні російські економічні товариства.

Важливу роль у здійсненні політики російської адміністрації в краю відігравали взаємовідносини з москвофільськими організаціями Галичини і Буковини. В одному зі звернень керівників «Русского народного совета» від 28 січня 1915 р. до генерал-губернатора Г.Бобринського зазначалося, що «приєднання Галичини і Буковини до Росії є остаточним і безповоротним»⁴³. Здавалося, що москвофіли, які з радістю зустріли російські війська, ладні були сприяти політиці «возз'єднання» краю з імперією. На початку генерал-губернаторства Г.Бобринського москвофіли обіймали навіть посади в адміністрації, в цензурі, при повітових начальниках. Однак усупереч порадам генерал-губернатора москвофілам бути поміркованими вони почали разом з єпископом Євлогієм і В.Бобринським вести нетактовну агітацію проти греко-католицької церкви, роз'ятрувати національні відносини, робили особисті порахунки з небажаними їм людьми. Одне слово, вони прагнули керувати краєм, а цим зовсім не була задоволена російська адміністрація. Згодом «Русский народный совет», очолюваний Дудикевичем, підготував низку меморіалів для російського уряду, в яких критикувалася діяльність властей, вказувалося на інші способи русифікації здобутого краю, по суті, вимагалося передати керівництво у галицькій адміністрації «местным русским деятелям». Поступово суперечності між керівництвом москвофілів і російською адміністрацією набули досить різких форм. Г.Бобринський визнавав, що москвофільське керівництво не тільки не полегшувало російській владі справу управління, а й могло призвести до необхідності застосувати до нього репресії⁴⁴. Суперечки між москвофілами та російською адміністрацією досягли свого апогею у січні 1915 р., коли «Прикарпатской Руси» заборонили друкувати вступні (передові) статті, різні матеріали й дописи своїх кореспондентів, а дозволялося друкувати тільки телеграми, хроніку і фактичні витяги з російської імперської преси. Йшлося навіть про від'їзд В.Дудикевича з Галичини і про зміну ставлення влади до москвофілів. Однак наступ австрійського війська в лютому 1915 р., здобуття Станіслава знову унормували відносини між російськими властями і москвофілами⁴⁵. З таких залаштункових інтриг москвофілів глузували самі росіяни. Наприклад, редактор офіційного органу «Львовское Военное Слово» капітан Н.Наркевич називав їх «дезертирами свого народу» і «невеличкою крикливою горсткою рутенської олігархії»⁴⁶.

З другого боку, москвофіли вважали, що для російських властей важливішим є польське питання, а не «русское». Вони зазначали, що для «національного відродження карпаторуських земель» необхідно ліквідувати політичне й економічне панування поляків. Найважливіше питання – земельне. Москвофіли наполягали на хоч би частковій передачі земель польських поміщиків, які виступали проти Росії й утекли з австрійськими військами, малоземельним селянам. Вони вважали, що російська адміністрація не переймається життям селян, не вживає жодних заходів щодо його покращення. Зрозуміло, що російських властей якнайменше турбувала доля галицького селянства.

У ставленні до українців Г.Бобринський виклав свою програму так: «Східна Галичина і Лемківщина – давня невіддільна частина однієї великої Росії, на тих землях місцеве населення завжди було руське, тому їх устрій повинен бути оснований на

руських началах. Я буду тут заводити російську мову, закон і порядки»⁴⁷. Які були оті «руські начала», неважко здогадатися. Було запроваджено жорстку військову цензуру. Зокрема, заборонялося вмішувати відомості про воєнні операції, роботу російської влади, друкування та розповсюдження плакатів, оголошень, малюнків без дозволу місцевої поліції. Випуск друкованої продукції мусів бути тільки з зазначенням прізвища власника закладу. Влаштування концертів, лекцій, постановка на публічних сценах п'єс дозволялися тільки з санкції адміністрації, а демонстрування кінофільмів – тільки після попереднього перегляду. Заборонялися продаж і видача з бібліотек книг російською і українською мовами, виданих поза межами Російської імперії. Така заборона стосувалася насамперед солдатів-українців російської армії, які читали українські книжки⁴⁸.

У листопаді 1914 р. генерал-губернатор видав правила щодо переміщення населення краю. Вільний переїзд дозволявся тільки в межах повіту особам, які постійно тут проживали. Для переїзду в інший повіт у межах Галичини потрібна була перепустка від повітового начальника або начальника жандармерії залізничної станції чи від вищих властей. На виїзд за межі Галичини перепустки видавали генерал-губернатор, губернатори, градоначальник Львова, начальники канцелярії та штабу генерал-губернаторства, начальник жандармерії залізниць. Особа, що виїжджала, повинна була пройти попередню перевірку в адміністрації з обов'язковим виясненням її роду занять⁴⁹. Штаб генерал-губернатора Галичини дав указівку воєнній цензурі в окупованих областях приймати і передавати кореспонденцію від приватних осіб на поштово-телеграфних відділеннях тільки російською, польською, чеською, румунською, французькою, англійською або німецькою мовами. Кореспонденція, надіслана іншими мовами або наріччями, знищувалася⁵⁰.

«Кінець українству!» – таким було гасло російської адміністрації. Вона закрила всі українські товариства, заклади, школи, заборонила українську мову, літературу, видавництва, вівіски. 6 вересня 1914 р. було закрито товариство «Просвіта». Наказом генерал-губернатора з 18 вересня 1914 р. перестали виходити українські періодичні видання. 22 вересня замкнули книгарню Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ)⁵¹. Поряд з іншими українськими товариствами були заборонені «січі», яких на початок війни у Галичині налічувалося 813, а на Буковині – 113. По селах російські солдати нищили майно січовиків, а їхні відзнаки – хоругви, ленти (стрічки), топірці відправляли до Росії як трофеї, що мали засвідчити про перемогу над «мазепинським рухом». Незважаючи на переслідування російської влади, в окремих селах Галичини, зокрема у Снятинському та Коломийському повітах, Кіцманському і Вашковецькому, на Буковині були спроби відновити роботи «січей». Для дискредитації «Січі» російська пропаганда поширювала чутки, що «січовики збираються вирізати всіх прибічників Росії»⁵².

Повсюдно проводилася русифікація краю. Почали відкриватися школи з російською мовою навчання, курси російської мови для вчителів, друкувалися підручники російською мовою. Г.Бобринський наголошував, що навчання в початкових школах повинно вестися російською, за винятком міст із більшим відсотком польського населення. В селах Східної Галичини мали відкриватися російські школи, а в Західній Галичині – польські, з обов'язковим навчанням російської мови. На початку 1915 р. у Галичині було відкрито 5 сільських народних і 33 церковних шкіл. Планувалось у

найближчі 5 років покрити край мережею з 9 тис. шкіл, відкрити 10 учительських семінарій, 2 учительські інститути, 25 чоловічих і 25 жіночих гімназій. Вищі школи мали бути закриті до кінця війни. Львівський університет, найвірогідніше, мав бути перенесений до Варшави, а Варшавський – до Львова, щоб «Східна Галичина стала нерозривною частиною Росії».

На Буковині теж пропонувалося здійснити шкільну реформу, витіснити зі школи українську мову – «штучно створений український жаргон» і створити в найближчі роки нижчу, середню і вищу російську школу. Констатувалося, що інспекторат і директорат шкіл уже затверджено, необхідно створити кількамісячні курси для опанування російської мови місцевими вчителями. Чернівецький німецькомовний університет з часом мусив перетворитися на російськомовний⁵³.

З окупацією краю було розпочато «інвентаризацію» (фактично – справжній грабунок) банків, музеїв, книгарень. У Львові особливо постраждали Наукове товариство ім. Шевченка. Забрали архів митрополита А.Шептицького з Національного музею. Після ревізії «Академічний дім» у Львові перетворили на казарму для російських вояків.

На початку жовтня 1914 р. львів'яни потерпали від безупинних трусів і арештів. Протягом кількох місяців у Львові було арештовано 1200 українських патріотів, до російської глибинки було вивезено 578 українців, з них – 34 священники. Від листопада 1914 до червня 1915 р. жандармське управління провело у Львові ще 400 обшуків і заарештувало 800 осіб⁵⁴. Серед арештованих і вивезених до Росії були: управитель книгарні НТШ А.Дермаль, адвокат М.Мочульський, заступник голови Українського педагогічного товариства, відома вчителька К.Малицька, доктор В.Охримович, доктор В.Шухевич та ін.

У березні 1915 р. у Східній Галичині знову було заарештовано близько 300 українців, насамперед з числа інтелігенції: адвокати А.Чайковський, Д.Стахура, посол Т.Старух, священники С.Юрик, М.Цегельський, В.Громницький, працівники страхового товариства «Дністер» С.Британ, О.Кузьмич, М.Губчак та ін. Взагалі за час російської окупації було заарештовано й вислано з Галичини близько 2000 представників інтелігенції⁵⁵.

На Буковині під час другої російської окупації (27 листопада 1914 р. – 21 листопада 1915 р.) було розстріляно 13 осіб, вивезено 446 осіб. Із Заставнівського повіту депортовано 284 особи, розстріляно – 7. Із Чернівців вивезено 49 осіб, із Садгори – 40⁵⁶.

Загальний курс російської політики в Галичині визначався не тільки повним її «злиттям» із російськими губерніями, а й об'єднанням населення краю з населенням Росії на релігійному ґрунті. Для цього Святійший синод розробив план устрою церковних справ у Галичині, згідно з яким митрополиту кафедру у Львові тимчасово заступав архієпископ, доки Константинопольський патріарх не затвердить нового митрополита чи не передасть синодові своїх прав щодо вищого духовного управління краю. У Львові мала бути заснована православна духовна академія, а в Галичі та Ярославі – єпископські кафедри. Вище управління буковинською єпархією покладалося на архієпископа кишинівського і бессарабського Платона, який відрядив до Чернівців свого вікарія, єпископа Акерманського Гавриїла.

Старообрядницька митрополія в Чернівцях і місцева ієрархія визнавались у рівних правах із російськими старообрядницькими священиками з огляду «величезних заслуг у збереженні на чужині руської віри і народності»⁵⁷. Греко-католицька церква, згідно з планами російського уряду, повинна бути ліквідована, а її вірні – наведені в православ'я. Правда, офіційно така програма не висловлювалася. Навпаки, Г.Бобринський наголошував на повній повазі та толеранції до всіх конфесій і релігій, обіцяв строго цього дотримуватись і «не допускати спроб до порушення віротерпимості шляхом насильницького навернення до православ'я». Але такі обіцянки відповідали хіба що намірам самого Г.Бобринського, який стверджував, що «він особисто не співчуває насильству в царині релігійних переконань»⁵⁸. Фактична політика насильства в цій сфері почала проводитися з перших днів російської окупації. Генерал-губернатор Галичини згодом зазначав, що «в деяких колах російського суспільства і духовенства в імперії панувало переконання, що злиття греко-католицького галицького населення з загальною масою російського народу повинно передусім відбутися на ґрунті навернення до православ'я, тому навіть у період окупації краю ці кола вважали за потрібне вести діяльну пропаганду православ'я, опираючись на підтримку і розпорядження російських властей»⁵⁹.

Такий зручний пропагандистський захід передбачав призначення на парафії в Галичині православних священиків за клопотанням хоч би невеликої групи вірян. Такого погляду дотримувався архієпископ Євлогій, якому Святіший синод доручив загальне керівництво православною церквою в Галичині. Однак такого погляду щодо переходу греко-католиків у православ'я не поділяв Г.Бобринський. Між ним та Євлогієм утворився певний антагонізм на ґрунті необмеженого прагнення останнього проводити в краю політику войовничого православ'я.

Православні священики настільки захопилися наверненням греко-католиків у православ'я, що в їхні дії мусило втрутитися найвище керівництво Росії. Не маючи конкретного плану щодо релігійної політики в Галичині, верховний головнокомандувач російських військ звернувся 14 вересня 1914 р. з листом на ім'я царя Миколи II з проханням вияснити ситуацію, щоб не допускати силового навернення населення в православ'я і, отже, зберігати спокій у тилу⁶⁰. 15 вересня 1914 р. до Львова була надіслана спеціальна телеграма царя у церковних справах, в якій ставилася вимога дотримуватися лояльності та віротерпимості до уніатів, а перехід на православ'я здійснювати тільки за згоди самих вірян⁶¹. Згодом обер-прокурор синоду В.Саблер надіслав відповідну інструкцію Г.Бобринському і Євлогію про неухильне дотримання принципів свободи віросповідання.

Бурхлива діяльність архієпископа Євлогія змусила воєнного генерал-губернатора видати розпорядження про врегулювання церковних відносин у Галичині. Згідно зі вказівками Г.Бобринського, православні священики скеровувалися до греко-католицьких сіл лише тоді, коли того бажало 75% парафіян. Рівночасно заборонялося повернення на свої парафії уніатських священиків, які тимчасово втекли під час вступу російських військ. Їхнє нове призначення кожного разу відбувалося тільки з дозволу генерал-губернатора. Проте архієпископ Євлогій не дуже рахувався з розпорядженнями графа Г.Бобринського. Він міг легко усунути із зайнятої парафії греко-католицького священика, запідозривши його в «мазепинстві». Достатньо було будь-якого натяку се-

ред невдоволених священником парафіян або якої-небудь примхи повітового начальника, як запідозрюваного негайно, без слідства, висилали в глиб Росії, найчастіше – до Західного Сибіру⁶². Діяльність архієпископа Євлогія набула таких брутальних форм, що навіть ліберальні розпорядження воєнного генерал-губернатора про віротерпимість не могли зарадити справі. Граф Бобринський змушений був поступитися й у вимогах присилати православних священників навіть за бажанням меншості парафіян. Згодом із цього приводу він писав: «Архієпископ Євлогій неодноразово і настирливо добивався скасування розпорядження про закриття голосування питання стосовно запрошення на парафії православних священників... Були випадки, коли архієпископ Євлогій взагалі не виконував моїх розпоряджень і призначав священників на парафії без мого відома»⁶³.

За 9 місяців російської окупації Східної Галичини з дозволу воєнного генерал-губернатора Г.Бобринського було призначено на парафії 86 православних священників, із них 35 – за клопотанням парафіян і 51 – за рекомендації архієпископа Євлогія. 75 осіб дістали призначення у Львівській і 11 – у Тернопільській і Перемиській губерніях⁶⁴. За даними канцелярії архієпископа Євлогія, на 4 квітня 1915 р. на парафіях Східної Галичини перебувало 113 православних священників⁶⁵. Зрозуміло, що цей показник зовсім невеликий відносно загальної кількості греко-католицьких парафій у Східній Галичині. За деякими даними, тільки 29 галицьких священників, а їх було понад 2 тис., перейшли в православ'я. Із 1874 уніатських парафій близько 100 стали православними, причому частина з них за рахунок того, що на вільні з різних причин місця було прислано православних священників⁶⁶. Це вказує на те, що перехід галицьких греко-католиків у православ'я не було масовим явищем. Переважна більшість населення залишалася вірною греко-католицькій церкві.

Незважаючи на те що місцеве населення не чинило ворожих виступів щодо призначених православних священників, вони не здобули прихильності й поваги парафіян. Причиною тому були, з одного боку, їхні невисокі особисті якості порівняно з греко-католицькими священниками, а з другого – матеріальні умови, в яких вони опинилися.

Слід виокремити арешт і заслання митрополита А.Шептицького з метою дезорганізувати греко-католицьку церкву, а його духовенство зробити більш піддатливим для переходу в православ'я. Він був основним об'єктом доносів галицьких москвофілів. За його діяльністю стежило міністерство внутрішніх справ Росії, а для російського уряду він був «небезпечним політичним агітатором», «найголовнішим і найвидатнішим керівником "мазепинського" руху не тільки в Галичині, а й у російській Україні»⁶⁷. А.Шептицького було заарештовано 19 вересня 1914 р. і вивезено до Росії. З приводу його арешту газета «Южный Край» 9 грудня 1914 р. зазначала: «Репресії проти уніатського митрополита свідчать про релігійну та національну нетерпимість, які викличуть надзвичайно негативний вплив на українське населення Галичини, а також погано будуть сприйняті громадською думкою в дружніх Росії та нейтральних країнах». У будь-якому разі, вважала газета, втручання церковної влади в долю А.Шептицького повинно бути належно оцінено в Думі. «Адже уніатський митрополит, – підкреслювалося далі, – тільки політичний "бранець", але не церковний в'язень, тому що зараз іде не середньовічна війна церков і церковних в'язнів не може бути.

Якщо тут вийшло чергове втручання церковної ієрархії у світські політичні справи, то таке становище настільки нетерпиме, наскільки нетерпиме пригнічення церкви світською владою».

У Росії А.Шептицький перебував до весни 1917 р. Повернувся митрополит до Львова 10 вересня 1917 р. Його приїзд перетворився на справжню національно-патріотичну маніфестацію. Крім митрополита, росіяни вивезли ще 80 осіб греко-католицького духовенства⁶⁸.

Ставлення російських окупаційних властей до поляків у Галичині впливало із загальнодержавної політики щодо польського питання. Суть його полягала в тому, що до складу майбутньої Польської держави повинні були ввійти губернії Варшавського генерал-губернаторства і польські землі, які відійдуть до Росії після перемог над Австро-Угорщиною. Восени 1914 р. російська політика в Галичині, по суті, поділялася на дві частини: дій у Західній Галичині під кутом зору її входження до складу майбутньої Польщі й у Східній Галичині як території, що приєднуватиметься до Російської імперії.

Настрій поляків у Східній Галичині щодо російських властей був приховано ворожий, попри те що їм було дозволено приватне шкільництво з умовою вивчення російської мови. Взагалі з боку поляків відкритих виступів проти окупаційної влади не було, вони вели себе досить коректно. Незважаючи на те що поляки всіляко підкреслювали «польський характер Львова», наголошували, що вони є «справжніми господарями цього краю (Східної Галичини) і своїх прав не уступлять добровільно»⁶⁹, російські власті сподівалися, що з часом вони змиряться з необхідністю відмовитися від зазіхань на Східну Галичину. Це, на думку властей, станеться тоді, коли вони переконаються, що їхні «побажання будуть задоволені на землях з дійсно польським населенням, зокрема в Західній Галичині»⁷⁰.

Начальник штабу ставки головнокомандувача російських військ Н.Янушкевич у листі від 2 жовтня 1914 р. голові Ради міністрів І.Горемікіну писав: «Якщо наша влада пошириться на ці землі (Західну Галичину. – *Авт.*), доведеться застосовувати інші методи управління, ніж у Східній Галичині. Зробити це виявиться необхідним, щоб дати полякам докази наших намірів піти назустріч їх побажанням». Далі Н.Янушкевич наголошував на тому, що вже треба дати полякам деякі більш позитивні запевнення стосовно пропонуваних їм поступок. «Повне і детальне вирішення тепер польського питання, очевидно, і неможливе, і передчасне, – зазначав він, – але збереження цілковитої невизначеності в цьому відношенні створить сприятливу атмосферу для розвитку недовіри в польських колах і особливо серед австрійських поляків, ставлення яких до нас не можна визнати співчутливим»⁷¹.

Тому російська окупаційна влада вкрай обережно поставилася до земельної власності польських поміщиків у Східній Галичині, включаючи й тих, які відкрито виступали проти Росії (через міжнародні організації вони домоглися збереження за ними права на земельну власність у районах, зайнятих російськими військами)⁷². У зв'язку з цим Г.Бобринський заявив, що небажано «завдавати без потреби матеріальних збитків майбутнім підданім імперії»⁷³. Така обережність щодо польських інтересів у краю давала свої результати.

Вичікувальна позиція поляків, що спостерігалася на початку війни, за кілька місяців змінилася. Це зазначалось у доповідній записці генерал-губернаторства від 9 лютого 1915 р. міністерству закордонних справ стосовно польського питання. В ній підкреслювалося проросійське становище народних демократів (ендеків), а також представників великого землеволодіння, які для збереження своїх станових справ і за неодмінної умови утворення єдиної Польської держави ладні були відмовитися від панування у Східній Галичині. Ендеків підтримували чиновники, міщани, професорсько-викладацькі кола, близько половини селян Західної і практично все селянство Східної Галичини, католицька партія і великі землевласники Східної Галичини⁷⁴. Член Державної Думи М.Караулов зазначав: «Частина польських панів та інтелігенції бачила у росіянах ворогів. Однак з боку польських дідичів, ксьондзів і вчителів нам дуже часто доводилося зустрічати таке прихильне ставлення, що дай Боже його знайти і в Росії. Що ж торкається селян-поляків, то їх ставлення до російських військ не давало бажати нічого кращого»⁷⁵.

Переслідування німців, хоча вони й становили напередодні війни невелику частку населення (в Галичині – 0,9%, трохи більше на Буковині – 4,6%), тривали до останніх днів російської окупації. Галицькі німці терпіли знущання з боку російських властей тільки за те, що вони німці, а Росія воює проти Німеччини. У великих містах арештовували інтелігентів, а в провінції – сотні нещасних селян-німців. З одного Городоцького повіту Львівської губернії за підозрою у шпигунстві в травні 1915 р. було вивезено 68 сімей німецьких колоністів⁷⁶.

Так само, як німців і українців, російська окупаційна влада переслідувала євреїв. У доповідній записці верховному головнокомандувачу російських військ Базілі підкреслював, що євреї дуже вороже ставляться до росіян, але «перед торжеством нашої сили не сміють відкрито показувати свою неприязнь». Далі зазначалося, що вони прагнуть шкодити росіянам наскільки це можливо, зокрема, вилучають з обігу дрібну монету, тим самим намагаються створити грошовий голод, спекулюють на подорожчанні продуктів, ховають їхні запаси, а під час битви під Городком, коли здавалося неминучим повернення Львова австрійцям, не приховували своєї радості⁷⁷.

Базілі пропонував приступити до негайної ліквідації великого єврейського землеволодіння. Адже євреї володіли 35% поміщицької власності, 3/4 цієї землі фактично знаходилася в їхніх руках унаслідок розвитку так званого єврейського посесорства. Всю цю землю, вважав він, потрібно передати в кредит селянам і у такий спосіб підірвати єврейське засилля⁷⁸. Г.Бобринський, виступаючи 25 січня 1915 р. перед спеціально привезеними до Чернівців селянами, обіцяв наділити їх землею за рахунок маєтків збіглих євреїв⁷⁹.

Однак зазначимо, що чернівецький губернатор С.Євреїнов, виконуючи вказівку Г.Бобринського не завдавати матеріальних збитків великим землевласникам, взяв під захист майно та маєтки поміщиків, що втекли з австрійцями й організував з цією метою «комітет з українсько-румунських землевласників для збирання врожаю на полях колишніх власників і посесорів»⁸⁰.

З окупацією Львова було взято єврейських заручників поряд з українцями, поляками і москвофілами. Газета «Голос народа» постійно друкувала оголошення: «Бойкотуйте жидівські товари, нічого не купуйте від жидів». Невдовзі почалися анти-

єврейські провокації, в результаті яких 17 жовтня 1914 р. в місті через спровоковану стрілянину загинуло декілька невинних людей. Російські власті skonфіскували тоді три єврейські камениці (житлові будинки), взяли нових заручників, багатьох євреїв вивезли з міста. Взагалі зі Львова за час окупації на заслання до Росії було вислано 213 євреїв⁸¹.

У Коломиї на євреїв російські власті наклали своєрідну контрибуцію за «неправдиві дані» про свою власність. Переслідування мали місце в Станіславові, Чернівцях, Самборі та інших містах. 26 лютого 1915 р. Г.Бобринський на основі наказу головнокомандувача Південно-Західного фронту М.Іванова про зростання масштабів шпигунської діяльності з боку євреїв видав розпорядження, згідно з яким їм заборонялося селитися в Галичині, переїжджати з одного повіту до іншого. Порушники каралися штрафом до 3000 рублів або трьома місяцями ув'язнення⁸².

Проте російська влада мала й інші плани стосовно євреїв. У квітні 1915 р. Г.Бобринський визнав лояльність єврейського населення. Він зазначив, що хоча галицьким євреям, які користувалися в краю повною рівноправністю, тяжко відмовитися від деякої внутрішньої ворожості до російських властей, їхня поведінка у межах генерал-губернаторства не має ворожого характеру. Він висловив думку, що галицькі євреї невдовзі стануть знаряддям русифікації краю. Це припущення найбільше підтверджувалось у Львові, Чернівцях, Станіславові та інших містах, де єврейські купці, незважаючи на нелюбов до Росії, дуже швидко і ревно почали вживати російську мову в торговельній сфері. Але з відступом царського війська всюди відбувалися єврейські погроми і євреїв масово гнали на заслання до Росії⁸³.

Важливе місце у діяльності російської окупаційної влади посідали економічні справи. Насамперед це торкалося сільського господарства. Д.Чихачов зазначав, що в основу російської політики в Галичині та на Буковині повинна бути покладена «турбота про сільське, переважно “руське” населення краю, про його прилучення до загальноросійської культури та піднесення економічного достатку»⁸⁴. Вказуючи на малоземелля або безземелля галицького селянства, він уважав за потрібне розгорнути діяльність Селянського банку, який мав би врегульовувати земельні відносини. Адже багато великих господарств було знищено, чимало дідичів (з політичних і економічних причин) повинні були приступити до ліквідації маєтків, і банк зміг би купувати землю на помірно вигідних умовах (навіть ціною зменшення на деякий час діяльності всередині Росії). В такий спосіб утворювався фонд для збільшення землеволодіння місцевого селянства. Він також наполягав на зменшенні податків для сільського населення, оскільки міське населення, серед якого переважали поляки і євреї, платило порівняно небагато. Д.Чихачов зазначав, що податкові полегшення мають стати початком економічного відродження краю, бо австрійська податкова система дуже незадовільна і недосконала⁸⁵.

Інші російські урядовці вважали перепродаж землі тільки через Селянський банк проблематичним через відсутність у Галичині фонду державних земель, низьку купівельну спроможність безземельних селян і невелику кількість землі, що могла б продовжуватися. Тому висловлювалися думки про переселення галицьких селян до Сибіру, про необхідність наділити селян землею за рахунок великих і середніх власників. Існувала навіть точка зору, висловлена газетою «Русское слово», щодо скерування

в грудні 1914 р. переселенців із Росії до Галичини замість Сибіру, оскільки після закінчення війни тут будуть значні простори вільних ґрунтів. Особливо наголошувалося на колонізації Буковини і Закарпаття, де був сильний німецький і мадярський елемент. За підрахунками російських урядовців, на ці терени можна було б скерувати щонайменше 300 тис. переселенців⁸⁶. Такі твердження і плани русифікаторів викликали рішучий протест не тільки в українській галицькій пресі. Навіть «Прикарпатская Русь» і О.Марков називали його «неудачным проектом»⁸⁷.

Принагідно зазначимо, що серед населення західноукраїнських теренів проходила потужна агітація щодо виїзду до Росії, де селяни мають усі права, не знають пана і податкових тягарів, користуються повною свободою під опікою великої, непоборної царської влади та під благословенням православної віри. «Селянам, – писав відомий український громадський діяч З.Кузеля, – обіцуюно всі неможливі благодаті: землю і волю, усунення панів – дідичів і жидів, розділ панських і жидівських ґрунтів, знесення податків»⁸⁸.

Російська влада на основі подання верховного головнокомандувача щодо припинення діяльності в Галичині філій австрійських і німецьких банків узялася за організацію в краю фінансово-банківської системи. В грудні 1914 р. міністерство фінансів вирішило відкрити у Львові філію державного банку. Чимало приватних торговельних банків у Петербурзі цікавилася справою заснування філій у Галичині. Мав намір створити свою філію у Львові Варшавський комерційний банк. У березні 1915 р. відкрив філію у Львові один із найбільших банків Росії – «Русско-Азиатский», капітал якого становив 55 млн рублів⁸⁹.

З усіх галузей промисловості російський уряд найбільше цікавила нафтова. У Галичині щорічно видобували 60-70 млн пудів нафти, незначна частина якої йшла на місцеві потреби, а решта вивозилася за межі краю. Галицька нафта була серйозним конкурентом бакинської, дешевшою і якіснішою. Реконструкції підлягали галицькі залізниці, вирішено було утворити в Галичині новий поштово-телеграфний і львівський дорожній округи, проектовано утворення 40 лісництв. Отже, підготовлювався ґрунт для інкорпорації галицької економіки до загальноросійської господарської системи.

Наступ австро-німецьких військ навесні 1915 р. (Горлицька операція) змусив росіян згорнути широку програму впровадження у Східній Галичині та на Буковині великодержавної політики, не дозволив перетворити їх на нові російські губернії. Відступаючи, російські війська нищили і пљондрували все на своєму шляху. Генерал-губернатор видав навіть розпорядження про знищення врожаю, щоб він не дістався австрійським військам⁹⁰.

Західноукраїнське село зазнало значних збитків як у ході бойових дій, так і під час окупації Галичини і Буковини російськими військами. Відступаючи зі Львова, російські війська спалили залізничний вокзал, вивезли фабричні машини, запаси шкіри, ліки, мануфактурне сукно й інші матеріали. Великим було національно-культурне спустошення предметів культури та історії. В друкарні НТШ було знищено всі акти, спустошено склад видань Товариства, пограбовано бібліотеку і архів Етнографічної комісії, канцелярію, зникли рукописи українських письменників, зокрема, депозит Л.Українки, архів Ю.Федьковича, збірки пісень О.Бодяньського, понищено інвентарі

й каталоги, бібліотеки, річники українських часописів⁹¹. Із собору св. Юра вивезли скарби на 10 млн крон⁹².

Воєнні та цивільні власті примусово виселяли населення Галичини і Буковини. Очевидці згадували: «Найстрашнішим був день відступу, москалі все палили, грабували людей, убивали, всякими способами знущалися. Людей наших гнали цілими юрбами зі собою з різних сіл і міст»⁹³. Десятки тисяч людей, яких виселяли з цих теренів, поділялися на три групи: 1) заручники; 2) втікачі, або біженці; 3) вислані адміністративним або етапним порядком.

Першими примусовими переселенцями до Росії були заручники, яких російські власті з наближенням фронту вивозили в глиб Росії. Передусім брали найвизначніших і найвпливовіших людей усіх національностей і станів. Зі Львова взято 37 заручників, серед них 12 поляків: Ю.Холодецький – директор рахункової палати, літератор, публіцист, А.Чоловський – директор архівів і музеїв Львова, В.Володзімірський – судовий хімік, цісарсько-королівський радник та ін.; 10 українців: С.Федак – директор банку, К.Паньківський – директор банку (помер у Києві 16 листопада 1915 р.), І.Левинський – відомий архітектор, професор політехніки, І.Свенціцький – директор музею та ін.; 15 євреїв: серед них краєві адвокати Я.Діаманд, Я.Райх, А.Бек – доктор медицини, професор університету, Л.Гольдман – власник ресторану (помер на початку вересня 1915 р.) та ін.⁹⁴ Зазначимо, що всього заложниками було взято 523 євреїв із Львівської губернії⁹⁵. На Буковині ще 25 січня 1915 р. губернатор Євреїнов подав таємне послання командирові 71 піхотної дивізії стосовно дій щодо єврейського населення. Він повідомляв, що ним отримана телеграма, в якій євреї звинувачуються в допомозі австрійцям і німцям, а також у шпигунстві. «Верховний головнокомандувач повелів, – вказувалося далі, – наказати відповідним начальникам починаючи з Буковини виселяти євреїв вслід за відступаючим військом противника і брати заложників, яких відправляти в губернії, розташовані на лівому березі Дніпра для утримання під вартою»⁹⁶.

Серед адміністративно висланих були відомі українські діячі: А.Рак – суддя з Тернополя, М.Заячківський – директор «Народної Торгівлі», М.Цегельський – священник з Кам'янки Струмилової, Б.Чижовський – кооперативний діяч, о. Г.Боцян – ректор духовної греко-католицької семінарії у Львові та ін.⁹⁷

У 1914–1915 рр., згідно зі звітом генерал-губернатора Г.Бобринського, з галицьких земель адміністративно вислано 1962 особи й «переселено» до східних районів Росії 2364 особи. Ці дані занижені, оскільки точний облік не проводився, особливо військовими⁹⁸. Комітет допомоги українцям-виселенцям при Центральній Раді зареєстрував на жовтень 1917 р. «по важливих пунктах Сибіру і Центральної Росії» понад 12 тис. виселенців. Крім того, до тисячі адміністративно висланих із Галичини царською адміністрацією скупчувалося тоді у Києві й окрузі. Отже, загальна кількість адміністративно висланих з краю – понад 13 тис. осіб. Ця цифра у 6 разів перевищувала дані генерал-губернаторства⁹⁹.

Крім інтелігентів (священників, рабинів, професорів, суддів, адвокатів, купців, банкірів та ін.), брали також заможних селян. Українці становили найбільший відсоток арештованих – робилося це свідомо, щоб позбутися небезпечних ворогів і придушити український рух, тобто українці терпіли подвійно – за національну ідею (або «мазепинство») і австро-німецьку орієнтацію.

Окрему групу становили біженці, яких виселяли примусово, а також ті, що піддалися російській агітації про надання їм землі, готових господарств, про відповідні заробітні плати. Але найбільше лякали галичан і буковинців помстою австрійців, які нібито вішають цілими селами, не розбираючись – чоловік, жінка чи дитина, тільки за те, що вони українці, не шукають при цьому жодних доказів, а особливо збиткуються над православними. Жінок страшили, що мадари їх гвалтуватимуть, а дітей вбиватимуть головою об мур. Договорилися до того, що до війська забиратимуть навіть кривих і сліпих, а згодом призиватимуть і жінок. Такими й подібними повідомленнями рясніли російські й москвофільські газети¹⁰⁰.

Перші біженці з Буковини виїхали невеликими групами ще в лютому 1915 р. через Новоселицю і Бессарабію, а наприкінці квітня їх прибуло до Хотина близько 3 тис. Буковинські біженці представляли всі національності краю. Крім українських селян, були молдавани, євреї, а також липовани (старообрядці зі сіл Білої, Криниці та Климівців). Поряд із буковинцями схоплювалися з місця невеликі групи населення з Надвірнянщини, Богородчанщини, Станіславівщини та Долинщини, які роз'їхалися по Бессарабії та Київщині.

Багато втікачів було із Західної Галичини й Лемківщини. Серед них переважали поляки, про що зазначали й польські часописи. «Gazeta Wieczorna» від 29 травня 1915 р. повідомляла, що до Львова прибуло 144 особи із Західної Галичини, з яких 122 поїхало далі до Росії. «Киевская мысль» від 5 травня 1915 р. дописала, що між утікачами з Лемківщини з-поміж 1926 осіб більшість «малороссы, остальные поляки».

Велику кількість біженців місцева влада не могла забезпечити найнеобхіднішим: продуктами харчування, житлом. Тому волинський губернатор вирішив вислати галицьких утікачів далі з місцевим населенням. Через Київ наприкінці серпня – початку вересня 1915 р. проїжджало по 15-30 тис. населення з Волині. До Харкова в той час прибуло близько 100 тис. людей з Волинської губернії, до Курська – 40 тис. галичан, до Ростова-на-Дону – 1,5 тис. галицьких біженців. Десятки тисяч галичан було вислано на Поволжя, Урал і до Сибіру. На кінець листопада 1915 р. у Російській імперії налічувалося 2 267 274 виселенці, з яких в українських губерніях – близько 400 тис. осіб¹⁰¹. Від голоду, хвороб, злиднів померло майже 250 тис. осіб¹⁰².

11 серпня 1915 р. Загальна Українська Рада видала протест проти масового вивезення російськими військами населення зі Східної Галичини і Буковини, в якому підкреслювалося, що мета таких злочинних дій звернена насамперед проти всього українського народу і є одним із засобів послабити його морально і матеріально в боротьбі проти російського панування, за самостійну державу. М.Грушевський порівнював період російської окупації Галичини і Буковини з «Руїною» другої половини XVIII ст.¹⁰³

Звільненням 10 червня 1915 р. Чернівців і 22 червня 1915 р. Львова завершився перший період російської окупації Галичини і Буковини. Діяльність російської адміністрації від вересня 1914 р. до червня 1915 р. була спрямована на русифікацію цих країв, створення передумов для закріплення їхньої анексії та інтеграції з імперією.

У червні 1916 р. під російською окупацією опинилася частина території Галичини і Буковини – разом 33 повіті¹⁰⁴. У російських політичних колах розуміли, що тепер національно-політична обстановка в галицько-буковинському краї значно змінилася

порівняно з минулими роками. Зазначалося, що тепер, коли з'ясовано сумні уроки політики в Галичині та на Буковині, коли відкрилася правда про діяльність цивільних чинів, що керували окупованими краями, потрібно врахувати уроки недавнього минулого – «якщо не можна виправити попередніх помилок, то важливо їх не повторювати»¹⁰⁵. Російські урядові кола вважали за необхідне не допускати колишніх методів управління, приділити особливу увагу особовому складові адміністрації.

У зв'язку з цим газета «Южный Край» щодо майбутньої долі Галичини і Буковини зазначала, що «восьмимісячний досвід управління залишив найбільш сумні спомини». Вона поділяла тодішнє чиновництво на дві групи. Одну становили люди, які дивилися на своє призначення як на вигідне відрядження і квапилися використати його з найбільшою для себе вигодою. Іншу групу представляли люди з державною ідеєю «чихачово-євлогієвського типу», які позбавлені можливості думати, що «в Росії можуть жити люди, що по-своєму вірують в Бога, говорять своєю мовою, мають свою культуру, історію, свій правовий і побутовий уклад, і що все це “своє” їм дороге і миле». Для обрусителів, наголошував «Южный Край», це «своє» здається безглуздом і шкідливим, від якого потрібно якнайскоріше звільнити його жертви. «Скільки ці обрусителі принесли, приносять і ще будуть приносити шкоди Росії – відомо одному Богу», – підкреслювалось у газеті¹⁰⁶.

Окремі російські політики вважали, що потрібно домагатися зміцнення дружніх почуттів до Росії не тільки однієї групи однодумців Дудикевича, а також заради державних інтересів слід відмовитися від традиційної окраїнної політики, влада повинна підвестися вище партійних і національних угруповань і тим самим визначити зовсім інше, ніж раніше, ставлення до мови, церкви, культурних інституцій населення Галичини й Буковини. Цей принцип повинен бути застосований передусім до українців, але ним має регулюватися також відношення до поляків і євреїв. Адже повторення попередніх експериментів суперечить не тільки справедливості, а й елементарній політичній доцільності¹⁰⁷.

Російські політичні аналітики зазначали, що за австрійсько-польського режиму, хоч і були національно-політичні протистояння між поляками й українцями, але завдяки австрійським конституційним порядкам управління вільно існували українські школи, мова, преса, наукові товариства і політичні організації. Навіть існувало і вільно себе виявляло москвофільство. Релігія населення не зазнавала ніяких утисків. Російська адміністрація повела боротьбу з місцевим українським населенням своїми засобами, перед якими конституційні австрійські порядки були «небесним раєм». Окремі політичні кола Росії вважали, що саме зараз потрібно визначитись і чітко вирішити: продовжувати попередній шлях національного гноблення українського населення Галичини і Буковини чи повернути на єдиний раціональний шлях національної, релігійної та суспільно-політичної свободи в окупованих краях. Адже від розв'язання цих питань в Росії залежатиме і порядок управління в Галичині та Буковині, і підбір особового складу адміністрації. «Якщо ці питання вирішуватимуться в попередньому дусі, який зовсім не відповідає началам “визвольної” війни, тоді прийдеться, як писало “Новое Время”, знову пережити випробування безглуздості випадкового і безпорядного накопичення різних військових, напіввійськових, напівцивільних і зовсім

цивільних “начальств”, серед яких з попереднім неучтвом вирішуватимуться серйозні і болючі життєві питання змученого краю»¹⁰⁸.

Тому в російських урядових і громадсько-політичних колах переважала думка не вводити на окупованих теренах цивільної адміністрації в повному обсязі, а зосередити управління в руках воєнних властей. Проте, вважали вони, складність такого правління полягатиме в тому, що підтримка мірою можливості торгово-промислового життя краю, а також задоволення потреб місцевого населення вимагатимуть призначення осіб для допомоги воєнним властям. Їх бажано призначати з числа офіцерів, евакуйованих з армії по хворобі або поранених, але які одужали і можуть виконувати адміністративні обов’язки. Такий порядок гарантуватиме закономірні дії російської адміністрації. Зазначалося також, що на час війни всі адміністративні та судові справи слід вирішувати згідно з законами, до яких звикло місцеве населення.

Російський уряд після спеціального обговорення цього питання відмовився від пропозиції ввести на окупованих місцевостях Галичини і Буковини цивільну адміністрацію, а встановлене там воєнне управління мало діяти до кінця війни. Головною підставою для прийнятого рішення були труднощі, котрі за тодішніх умов пов’язувалися з формуванням кадрів досвідчених цивільних чиновників, які б повністю відповідали складним умовам служби на окупованих землях¹⁰⁹.

Слід зазначити, що москвофіли наполягали, щоб при російських властях у Галичині були представники «Русского Народного Совета» (РНС), бо тоді російські війська зустрічатиме або «безпорадна маса “русского” простоліду, позбавленого своїх інтелігентних представників, або ті, до кого були прихильними австрійські власті», і тоді як представники місцевих інтересів неминуче виступлять поляки. Деякі російські політики радили ставитися до ідей РНС обережно, оскільки москвофіли Галичини і Буковини «не завжди вміють заради державних інтересів відректися від своїх партійних почувань і точок зору»¹¹⁰.

Зі стабілізацією російсько-австрійського фронту в жовтні 1916 р. новим генерал-губернатором Галичини і Буковини було призначено Ф.Трепова. Російські власті, як і в попередню окупацію, розпочали активне переслідування українців, масові арешти, репресії і виселення до Росії «підозрілих» осіб, звинувачуваних в австрофільстві та шпигунстві. 19 серпня 1916 р. генерал-губернаторство видало розпорядження про виселення тих, хто зберегли посади, всіх службовців (державними службовцями в більшості були лісники). 18 вересня 1916 р. чернівецький губернатор видав своє розпорядження про арешт лісників, яких звинувачували у шпигунстві на користь Австро-Угорщини. Наприкінці 1916 – на початку 1917 р. було заарештовано 87 лісників з Галичини і Буковини, з яких 35 осіб вислали в глиб Росії, зокрема в Іркутську губернію, Тургайську та Якутську області¹¹¹.

Під час третьої російської окупації Буковини (18 червня 1916 – 3 серпня 1917 р.) з Чернівців і повіту було депортовано 123 особи, Вижницького повіту – 35¹¹². Важким тягарем були для галичан і буковинців реквізиції, які здійснювали російські війська, нерідко без погодження з місцевими властями, і які носили грабіжницький характер. 5 листопада 1916 р. російська адміністрація видала постанову про реквізиції, згідно з якою в Карпатах у населення примусово вилучалося 50% худоби, а в інших частинах Галичини і Буковини – 5-20%. Сіно і соломі забирали у великій кількості, а

овес – повністю. Згідно з циркуляром генерал-губернатора від 14 листопада 1916 р., селяни зобов'язані були давати підписки про продаж певної кількості харчів за ціною, встановленою даною постановою, хоча вартість компенсації була набагато нижчою від ринкової¹³.

Щодо організації церковного управління в окупованих краях Святийший синод вирішив не втручатися в справи церкви на Буковині, оскільки тут існувала православна митрополія. Однак вимагав, щоб у молитвах вичитувалися імена імператора і царського дому, а не цісаря Франца Йосифа. Відносно Східної Галичини існувало дві думки: відновити ієрархічне верховенство волинського архієпископа Євлогія або відкласти вирішення цього питання до кінця війни, доручивши керувати церквою в краю протопресвітеру воєнного духовенства о. Шавельському. Остання думка перемогла, й у розпорядження протопресвітера Шавельського було призначено професора Київської духовної академії професора Титова для нагляду за церковним життям в Галичині¹⁴.

Після Лютневої революції найодіозніші постаті російської окупаційної влади, що реалізовували політику царизму в Галичині та на Буковині, в тому числі генерал-губернатор Ф.Трепов, змушені були покинути свої посади. Частина російських урядовців, поліцаїв і жандармів (загалом понад 600), чиновників, які особливо себе дискредитували під час перебування на окупованих теренах, було відправлено разом із сім'ями назад до імперії¹⁵.

Крайовим керівником (з правами генерал-губернатора) у березні 1917 р. Тимчасовий уряд призначив Д.Дорошенка – відомого українського діяча. У службових відносинах він повністю підпорядковувався командувачу Південно-західного фронту О.Брусілову і був представником військового відомства. Д.Дорошенко подав О.Брусілову проект відозви до населення Галичини і Буковини, в якому наголошувалося на збереженні новою владою всіх форм устрою прифронтового краю та інтересів російської армії, дотриманні всіх розпоряджень воєнного часу, необхідності скасування всіх обмежень національного і релігійного життя. Натомість влада втілюватиме в життя краю принципи нової, вільної Росії, позаяк це не суперечитиме інтересам російської армії, котра воює тепер за право і свободу. Нарешті, населенню буде надано право певної самоуправи в обсязі господарського і культурного життя за умов дотримання рівного, справедливого відношення до всіх національностей краю. Хоча Брусілов повністю схвалив цей проект, проте тут же дав таємну інструкцію буковинському москвофілові А.Геровському проводити в Чернівцях широку агітацію проти Дорошенківського проекту¹⁶.

Крайовий комісар насамперед почав звільняти колишніх царських повітових начальників та їхніх помічників і замінювати їх українськими діячами, звільнив із посад помічника генерал-губернатора С.Євреїнова, Тернопільського губернатора Чорторижського. Так, з Петроградської української громади на посади повітових комісарів були призначені у такі міста: М.Корчинський – Товмач, В.Приходько – Коломия, професор К.Широцький – Городенка, М.Маслов – Борщів, П.Зайцев – Косів, К.Лоський – Бучач, П.Балицький – Снятин. Згодом Корчинського призначили помічником Чернівецького губерньського комісара, а Лоського – Тернопільського.

Із Києва на запрошення крайового комісара повіти очолювали: Г.Іваницький (Вашківці), Л.Тимошенко (Гусятин), Сердюк (Чернівці), Ю.Гаєвський (Сторожинець). Л.Юркевича було призначено помічником повітового комісара до Тернополя, а Михайленка – до Чорткова.

Губернським комісаром у Чернівцях став О.Лотоцький, а Тернопільську губернію очолив І.Красовський. З-поміж призначених усі були з вищою освітою і половина з них правники. У решті повітів залишили старих начальників, іноді перемістивши їх до інших повітів. Це були люди, як згадував Д.Дорошенко, яких він знав особисто з доброго боку, вони совісно виконували службові обов'язки, прихильно ставилися до українського населення, або за яких (були й такі випадки) просило саме населення, висилаючи спеціальні делегації¹¹⁷.

Міське самоуправління хоч і зберігалось, проте через воєнні події функціонувало не на повну силу. В низці міст – Кіцмань, Вижиця – міська управа була однаковою і за російської, і за австрійської влади. У м. Радауці, незважаючи на окупацію Буковини влітку 1916 р., залишався старий магістрат, в якому з 41 працівника, 15 були німці, 9 – румунів, 3 – євреї, решту становили поляки, чехи і лише один українець. Члени сільських управ головню залишалися на своїх місцях. Однак кожна воююча сторона намагалася підібрати на ці посади своїх прихильників¹¹⁸.

У Тернополі, наприклад, управою міста керував директор учительської семінарії поляк Е.Міхаловський, призначений російською владою ще в 1914 р. Після революції найвищою військовою владою був «Исполнительный комитет», головою якого був резервний старшина Іозефи, член міської думи Києва¹¹⁹.

З поваленням самодержавства на окупованих землях Галичини і Буковини настала велика плутанина і безладдя. Повсюдно створювалися ради солдатських депутатів, які не допускали до виконання своїх обов'язків повітових начальників, ба навіть просто виганяли їх і наставляли своїх комісарів (наприклад, у Сереті та Кіцмані), які не мали щонайменшої уяви про край і про свої обов'язки.

Очевидець тогочасних подій, педагог і громадський діяч Тернополя Ілярій Брикович у своїх спогадах писав: «Вояцька маса волочилася по місті й політикувала, особливо біля залізничної станції, де було найбільше солдатів, або більші мітинги з “ораторами”, або групи з часописами в руках, що живо дискутували. Не рідко можна було бачити як відділи, що відходили на фронт, зупинявся перед станцією і починав мітингувати, причому часто лунали оклики “Долой войну!”. У мужика, одягненого в солдатську шинелю, не було військового запалу й охоти ризикувати своїм життям, коли довкола нього лунало гасло “Земля і воля!”. Щоб його перейняти думкою про “війну до переможного кінця”, потрібні були сильніші аргументи»¹²⁰.

Д.Дорошенко, намагаючись захистити українське і єврейське населення від насильств розбурханої солдатської стихії, видав наказ про сувору відповідальність (аж до смертної кари) солдат за грабежі, знищення сіл і вбивства місцевого населення. Він закликав місцевих жителів дотримуватися правових норм і спокою, часто з цього приводу виступав перед солдатами і цивільними людьми.

Цивільна влада окупованих областей рахувалася з місцевим населенням і не робила нічого незгодного з вимогами демократії. Утворювалися різноманітні українські комітети, які ставили на меті пропаганду української національної ідеї і приєд-

нання західноукраїнських земель до Наддніпрянщини. На Буковині в багатьох містах і селах дозволили відкрити греко-католицькі церкви. Офіцери і солдати-українці 11 квітня 1917 р. у Чернівцях, а згодом у Тернополі створили «Український військовий клуб ім. П.Полуботка». Збиралися кошти на «Український національний фонд», взагалі проводилася значна національно-освітня праця¹²¹.

Помітною подією на окупованих галицьких землях було відзначення 27 червня 1917 р. у Тернополі перших роковин від дня смерті І.Франка, на яке зібралося понад 15 тис. осіб. Серед них було багато солдатів-українців російської армії¹²².

З дозволу крайового комісара Д.Дорошенка та за ініціативи українських організацій 1917 р. в Тернополі відбувся з'їзд представників усіх повітів, захоплених російським військом. На порядок денний було поставлено найзлободенніші питання, що торкалися всієї окупованої території: відношення до нової революційної адміністрації, громадське управління та шкільництво. Однак накреслених справ не довелося втілювати у життя, бо вже за тиждень австро-німецькі війська прорвали фронт і російська армія змушена була покинути Східну Галичину і Буковину й відійти на старий російсько-австрійський кордон. Невеликі частини Борщівського, Скалатського, Збаразького і Бродовського повітів у Галичині, Сучавський повіт і частина Серетського на Буковині ще деякий час залишалися в руках росіян. Д.Дорошенко вживав найрадикальніших заходів, щоб відступ російських військ відбувався без грабежів і насильств, але багато населених пунктів, у тому числі й Чернівці, зазнали значних пограбувань і спалення. Наприкінці липня 1917 р. управління крайового комісара Галичини і Буковини було евакуйовано до Києва і за кілька тижнів ліквідовано.

Зрозуміло, що за кілька місяців (травень, червень, липень) фактичного існування нової адміністрації в Галичині та на Буковині за постійного поглиблення розкладу і деморалізації російської армії, що закінчилося руїнами для краю, відворотом улітку 1917 р., не можна було зробити для змученого населення чогось такого, що радикально змінило б на краще його становище, для цього просто не вистачило часу¹²³.

Так закінчилася майже трьохрічна, з перервами, російська окупація Галичини і Буковини. Вона перервала процес українського національного відродження, який, проте, під час війни перейшов з національно-культурної до національно-політичної площини. Для галичан і буковинців розпочався новий період їхньої історії, який привів до Листопадового чину й закінчився утворенням Західно-Української Народної Республіки.

Посилання до розділу 10

- 1 *Петрович І.* Галичина під час російської окупації (серпень 1914 – червень 1915). – Львів, 1915. – С.7.
- 2 *Современная Галичина.* Этнографическое и культурно-политическое состояние ее в связи с национально-общественными настроениями. – К., 1914. – С.10.
- 3 Там само. – С.12.
- 4 *Петрович І.* Цит. пр. – С.11.
- 5 *Андрусак М.* Нариси з історії галицького москвофільства. – Львів, 1935. – С.56.